

ПАРТИЙНОСТ И ХУМАНИЗЪМ

ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ

Този проблем в настоящия исторически момент има голямо значение за развитието на нашето литературознание, литературната критика, както и за развитието на цялостната ни съвременна литература.

Известно е, че главните атаки срещу социалистическия реализъм, които се отправяха и се отправят от различните буржоазни упадъчни литературни школи, са насочени предимно към партийността. Тя се схваща обикновено като сбор от чужди на художественото творчество директивни постановления, несъвместими със специфичната същност на литературата. От друга страна, на партийността се противопоставя един абстрактен, общ, с неопределени граници хуманизъм. Твърди се, че социалистическият реализъм не се интересува от проблемите на хуманизма, предвид на конкретно-политическите партийни задачи, които литературата е принудена да решава.

В миналото, преди Априлския пленум у нас, действително за хуманизма в литературата се говореше по-малко или пък понятието се стесняваше в едни рамки, които не му позволяваха да разгърне своята същност. Заплахата на абстрактния хуманизъм, твърде подвижен, твърде настъпателен, тегнеше върху литературознанието и то пристъпваше предпазливо изобщи към хуманизма и връзките му със социалистическия реализъм. И, обратно: през годините на културната революция на Мао Дзе-дун например, както е известно, бяха отправяни обвинения дори към автори като Шолохов, че творбите им били изпълнени с абстрактен хуманизъм, който беше противопоставен на народността и партийността.

И ето защо в настоящия етап на нашето обществено развитие особено важно за литературата ни е да се подирят и разкрият по-цялостно връзките и взаимната обусловеност между народността и партийността с хуманизма, и по-специално — със социалистическия хуманизъм. По този начин ще се очертаят по-ясно истинската същност и предназначение на литературата ни, която винаги е била свързана със съдбата на човека. От друга страна, нашите съвременни писатели ще бъдат подпомогнати при разрешаването на своите творчески задачи с оглед на голямото значение и на ролята на литературата за превъзпитанието на съвременниците ни.

И още нещо. Във времето на техническата революция проблемите за хуманизма, за съдбата на човека изникнаха с особена острота: как се отнася буржоазното капиталистическо общество към техническата революция и как се отнася нашето общество в епохата на развития социализъм?

Какво е състоянието на въпросите, които ни интересуват, в литературознанието ни? За съжаление върху проблема работят все още твърде малко научни работници, и по-конкретно — върху партийността и хуманизма. На философския му аспект са се спирали някои наши учени, като например чл.-кор. Стефан Ангелов в книгата си „Съвременни критични на социалистическия хуманизъм“. Проблемите, от една страна, за социалистическия хуманизъм, и, от друга — за народността и партийността — са били обект на частични

изследвания, но тяхната взаимна връзка и обусловеност нашите литературни и философски работници по-малко са разглеждали.

При различните литературни сесии, обсъждания и прочие този проблем също не е бил разглеждан, а само засяган в една или друга степен. В миналото на единствената среща на писателите от балканските страни, която беше проведена в София през 1964 г., основната проблема бе: „Съвременният хуманизъм в литературата“. По този въпрос бяха изказани някои интересни мисли. В краткия доклад на представителя на югославските писатели Добриша Чосич въпросът за хуманизма бе разгледан твърде абстрактно, извън грижата за дирене на каквато и да било връзка с партийността и дори беше противопоставен на нея. Тогавашният председател на Съюза на българските писатели Димитър Димов се спря по-подробно на вътрешната връзка между партийността и хуманизма като необходима същност на метода на социалистическия реализъм. Той отбеляза и съвременното значение на проблема (вж. Д. Димов. Избрани произведения. Т. V. С., 1981, с. 323).

Общо за хуманизма в литературата обаче са писали и пишат много западни автори — представители на най-различни школи и политически направления.

В това отношение има най-различни теории, на които нямам за задача да се спирам: още от известното изказване на Камю против революцията в името на умереността („Les lettres françaises“ от 24. X. 1957 г.) до възможните форми на неоформализма, които постепенно замират една след друга. Някои от представителите на т. нар. модерен френски роман също се обявяваха против „историческата инерция“ пълно и цялостно да бъде изобразяван човекът в литературата. В това отношение инженер Роб-Грийе в миналото беше най-последователен. В статията си „Реализъм, психологизъм и бъдещето на романа“ („Critique“, бр. 11—12, 1956 г.) той пишеше, че е вече разрушен митът за човешката душа. А в статията „Le réalisme et la révolution“ („L'express“, бр. 6, 1956 г.) остро се обявяваше срещу опитите на писателите, привърженици на метода на социалистическия реализъм, да изобразяват човека.

Тази страна на въпроса, свързана най-общо с опитите за ороботяване на човека в литературата или с настъпването на неоформализма, е застъпена и от други упадъчни школи. Те са открити или прикрити врагове едновременно както на хуманизма, така и на партийността в литературата.

Интересно е, че срещу тези направления воюваха от „своя гледна точка — абстрактния хуманизъм“, такива литератори с явна десноопортюнистическа ориентация като Ернет Фишер или Роже Гароди. В изданието от 1969 г. на „Perspectives de l'homme“ на Роже Гароди на с. 223 е разгледан проблемът „За структуралистичния метод и философията на смъртта на човека“. Тук трябва да припомним известната истина, че щом хуманизмът се извади извън конкретно-историческата обстановка и се изпразни от класовото си съдържание, губи своята действена сила.

Така например американският професор Матюсън в своята статия „Съветската литература“, публикувана в известния „Литературен речник“, излязъл за първи път през 1956 г. в Ню Йорк и след това преиздаван, се стреми да докаже, че след Октомврийската революция в съветската литература са подменени старите хуманистични принципи на класическата руска литература с политически утилитаризъм, който убива нейната хуманистична същност.

Такива статии, студии и книги днес излизат често. Тук се намесва и обширният проблем за нравствеността и морала, който несъмнено лежи в същината на хуманизма. Ето защо съвременните врагове на партийността в литературата нерядко цитират трудовете на старите руски идеалистически философи и писатели като Бердяев, и по-специално труда му „Индивидуализм и субективизм в общественной философии“ от 1903 г., П. И. Новгородцев, С. Л. Франк и др. Известната Кантова постановка, че човекът има стойност като самоцел, без да бъде използван като средство, се противопоставя тъкмо на партийността, която превръщала човека в средство за постигане на цел, стояща извън него.

От друга страна, необергсоналистите, изхождайки от неговата постановка за „един безкористен и динамичен морал“, ориентиращ отделния човек към човечеството, към всичко живо изобщо, намират, че партийността не само ограничава, но и раздробява проблема за хуманизма („Les deux sources de la morale et la révolution“ — Paris, 1926, p. 1—103).

Нямам за цел изчерпателно да се спирам на всички теории, насочени, от една страна, срещу хуманизма изобщо, срещу литературата като човекознание и, от друга страна, насочени срещу народността и особено срещу партийността като враждебна не само на отделната човешка индивидуалност, но и на хуманизма.

Какво е положението на проблема в нашето социалистическо литературознание? Неговата роля и значение несъмнено са оценявани особено сега, в настоящия етап на нашето историческо развитие. Редица учени, предимно съветски, са написали трудове, в които пряко или косвено вземат отношение към въпросите, които ни интересуват.

Почти във всяка по-цялостна статия, студия и изследване за социалистическия реализъм съветските литературоведи, теоретици или литературни критици засягат проблема за партийността и често дирят неговата връзка с хуманизма. Защото днес, когато се говори за партийност и народност, не може да не се говори и за хуманизъм. Както и обратно — когато се говори за социалистическия хуманизъм в съвременната литература, не може да се пренебрегне проблемът за партийността.

Така например засягат въпросите на партийността и хуманизма с оглед на възпитателното въздействие на литературата редица изтъкнати съветски литературоведи и критици от по-старите, като покойния Борис Сучков или Виталий Озеров до автори като акад. Дмитрий Марков, Н. Шчербина, А. Овчаренко или по-млади като Феликс Кузнецов, Владимир Огнев и други.

Този проблем несъмнено ще бъде обект на нови изследвания както в чисто теоретичен аспект, така също и в литературнокритически и литературноисторически с оглед на задълбочения анализ на конкретните литературни явления. В едно изказване като настоящото той естествено не може да бъде разгледан в неговата пълнота и многообразност.

Няма никакво съмнение, че не би могло да се говори за комунизъм, без да се има предвид основното и най-важното в него — хуманизма — и по-конкретно — съдбата на човека. Както е известно, Маркс и Енгелс определят комунизма като „завършен хуманизъм“ (К. Маркс и Фр. Енгелс. Об искусство. Т. I. М., 1957, с. 241) и тъкмо това тревожи съвременния неформализъм и неодогматизъм. Защото, от друга страна, дехуманизацията на изкуството е съпроводена с неговата деестетизация, т. е. саморазрушение. Съветският литературовед Н. Гей в своята студия „Социалистическия реализм как закономерност литературного развития“ (с. 459) доказва, че усиленото хуманистично звучение винаги е водило след себе си разширяване на хоризонта на образното мислене.

Няма да се впускам в теоретизация на понятията народност и партийност. Искам само да подчертая, че съдържанието на понятието народност стана по-широко, жизнено и подвижно от онова, с което бяхме свикнали да се срещаме в недалечното минало. По този начин виждаме, че народността в литературата е свързана с нейното национално своеобразие. „Евгений Онегин“ е във висша степен национално произведение — отбелязваше още Белински. Народността в литературата между другото е реално въздействие на кръвната ѝ връзка с живота, доказателство за неразривното единство на художествената творба с епохата на нейното съвремие. Защото народността е в съвременността. В този смисъл тя е и отношение на индивидуалното творчество към колектива, както и на колектива към индивидуалното творчество.

Когато се говори пък за връзката между партийността и хуманизма, ние виждаме как и по този важен въпрос класиците са взели своето отношение и фактически са разкрили неговите основни положения. Знаем за постановката на Маркс и Енгелс за солидарността на всички трудищи се и за това, че само работникът винаги чувствава в човека своя другар (К. Маркс и Фр. Енгелс. Съчинения. Т. 2, с. 350). Осо-

бено важна е Лениновата постановка за общественото равенство в социалистическото общество и за пълната възможност за свободно развитие на творческите сили на отделната личност (В. И. Ленин. Съчинения. Т. 20, с. 143). Ненужно е да припомним теоретичните разработки на партийността в литературата в известната Ленинова статия „Партийна организация и партийна литература“ (В. И. Ленин. Съчинения. Т. 10, с. 35). А изходно положение специално за хуманизма може да се намери у Горки в неговото класическо „Човек! Това звучи гордо!“ (М. Горки. Събрани съчинения. Т. 1, с. 176). Или пък неговата постановка, че социалистическият реализъм утвърждава битието като деяние и като творчество.

Тези въпроси е разглеждал неведнъж и Г. Плеханов — например за взаимната връзка между идейността и художествеността, където се подчертава, че идейността е естетическа същност на творбата (Г. В. Плеханов. Изкуство и литература, 248—249).

Както виждаме, в социалистическото общество, от една страна, народността естествено се прелива в партийността, защото днес целият наш народ се стреми към осъществяването и постигането на социалистическите идеали, или, както подчертава Ленин: „Пролетариатът е в състояние да представи своите класови задачи и идеали като израз на истинските общонародни интереси и идеали.“ А, от друга страна, спецификата на изкуството предполага вътрешната свобода на художника. У нас тази вътрешна свобода е свързана с партийността на твореца. Ненужно е да припомним известното изказване на Шолохов в този смисъл или, както казва Н. Гей в цитираната вече студия „За социалистическия реализъм като закономерност в литературното развитие“ (с. 443): „Марксизмът премахва противопоставянето интересите на масите и интересите на личността с оглед на новата по-висока основа на революционното преобразуване на живота. Истинският всеотраден хармоничен разцвет на личността е немислим без свободното общество. Но свободното общество е невъзможно без пълното и всеотрадно разкриване възможностите и удовлетворяване потребностите и интересите на личността.“

Проблемът за свободата на творчеството, за което днес толкова много се говори в съвременната буржоазна литературна теория и критика, е свързан при нас с партийността като същност на нашия метод, защото: „Безпартийността е буржоазна идея. Партийността е социалистическа идея“ (В. И. Ленин. Съчинения. Т. 10, с. 70).

Това мое изказване не ми позволява да се впускам в разглеждане на проблемите на съвременния социалистически хуманизъм, свързан с вярата в идеала, въпросите за дълга и, от друга страна, за дегероизацията, която е и антихуманизъм, защото е неверие в човека, за антихуманизма на индивидуалистичния западен формализъм. Тези проблеми творчески бяха разрешени например в хубавата новела на Шолохов „Съдбата на човека“. Нашият социалистически хуманизъм сякаш бе възпътен в образа на редника Соколов. Изкуството, което избликва от същността на живота или е в пряка връзка с този живот, е хуманистично и оптимистично. И, от друга страна, колкото и парадоксално да изглежда, никъде стандартизацията не е така силна, както в затворената субективност.

Ето защо именно партийността в социалистическата литература е неразривно свързана с активния хуманизъм, насочен към преобразяването на живота, към възпитаването на новия човек.

В творбите на някои изтъкнати наши съвременни белетристи той е разкрит в една или друга степен и сила — например в творбите на писатели като Андрей Гуляшки, Камен Калчев, като Ивайло Петров и Йордан Радичков, като Дико Фучеджиев или Герчо Атанасов, като Георги Мишев или Димитър Яръмов и т. н.

Нашите поети от своя страна в най-добрите си творби винаги са се стремили да ги изпълват с благороден хуманизъм, роден от партийността, от грижата за нравственото богатство на съвременния човек. Тук бих желал да се спра например на творчеството на Александър Геров — поет с непосредствената чувствителност на дете и грижовната прецизност на бдящия майстор, който разкрива дълбокия смисъл на нашето

строителство в светлината на вечните човешки проблеми за щастието, за хуманизма, за вяра в социалистическото ни бъдеще.

Какво е отношението на проблема, който ни интересува в нашата съвременност с оглед на революционните промени, които стават в мисленето ни? Известно е, че партийността в литературата са преди всичко връзките на партията с живия живот. В този смисъл и изобщо тя никога не е била закостеняло понятие, закостенялост и като теория, и като методология.

Партийността е воюване за разрешаване на най-важните съвременни проблеми. А те са именно проблемите на хуманизма в сегашния исторически момент. Особено съществена днес е борбата на партийната работа за демократизъм и за безусловно свързаните с демократизма морални устои на съвременника. Ние не трябва да забравяме, че стойността на едно общество се измерва по неговия морал, по морала на отделния човек, на трудещите се. Това предполага вяра в човека и обогатяване на човешката личност. Не трябва да забравяме също една от основните мисли на Маркс: „Най-голямото богатство на социализма са развитите човешки индивидуалности.“ Още в Отчетния си доклад пред X конгрес на партията др. Т. Живков подчерта: „Комунизмът е отричане на буржоазния индивидуализъм, но не на индивидуалността. Многообразието на индивидуалното развитие е необходимо условие за социалния прогрес.“ Ето защо нашето разбиране за духовните и нравствените ценности почива главно върху творческото начало в съвременния социалистически труд. Но трябва да добавим, че партийността е не само отговорност към труда, но и отговорност към моралната стойност на социалистическия човек. Партийността е чувство за отговорност.

И тук е голямата задача на литературата днес: да превръща революционното мислене в художествено мислене, а това значи — и в художествено чувстване; да превръща основните принципи на марксизма-ленинизма в убеждения, а убежденията — в мотиви за поведение. А за да се превърнат в мотиви за поведение, те трябва да се превърнат в преживяване. Убежденията са общи, но преживяванията са винаги лични. Но, разбира се, проблемът е по-сложен и задачите на партийността в литературата са също сложни. Има автори например, които играят на нравственост, които откъсват личния духовен живот от конкретно-историческия, претаят социално-нравствената активност на героя, превръщат я в самоцел.

Партийността в литературата във връзка с хуманизма, новото революционно мислене ще трябва да бъдат насочени и срещу остатъците от догматизма, от догматичното мислене, което е много трудно за преодоляване, защото е винаги удобно, лесно, има трайна инерция, умее и да се превъплъщава. Някои догматично устроени автори се обкичват с онези догми, които намират, че най-добре се котира в настоящия момент. И лесно ги сменяват, лесно се преобличат.

Партийността в сегашния етап от развитието ни е свързана с техническата революция, без която ние не можем да осъществим големите задачи на съвременното. А техническата революция е в основата на нашето революционно мислене. И неслучайно др. М. Горбачов подчертава: „Но би било невярно да смятаме, че научно-техническата революция не поставя проблеми пред социалистическото общество: нейното развитие, както показва опитът, е свързано с усъвършенствването на обществените отношения; с преустройството на мисленето; с изработването на нова психика; с утвърждаването на динамиката като начин на живот с хората на битието.“

В този смисъл научно-техническата революция е и литературна проблема, защото заляга в светлината на душевността на съвременника. В настоящия етап най-общото между обществените и техническите науки е творческото начало на социалистическия труд. Хуманизмът днес е способността да бъдеш творец в своето дело. В творчеството, безразлично къде работиш, съществуват елементи на героизъм, както в героизма — елементи на творчество. Обичта към делото в дълбоката си същност е и обич към хората. Търсещият, мислещ, въздуващ се човек неуморно се бори с това, което е вече установено, с неговите застиващи форми. Истинският творчески път е способност да се

превръща обикновеното в необикновено, а за да се стигне до това необикновено, като в атомен реактор трябва да се сгъсти обикновеното, Творецът и героят непрекъснато обновяват и се обновяват. Да превърща трудещите се в творци, е задача на партийността и хуманизма в литературата. А от това следва, че оптималното използване на съвременната автоматизирана техника е възможно само при условие, че тя съответствува на творческите възможности на човека.

И накрая ще завърши с другата голяма задача на партийността и хуманизма в литературата. А тя може би е и най-важна, ако трябва да се степенуват тези задачи.

Според западните войнoлюбци третата световна война е неизбежна. Ето защо те упорито и целенасочено проповядват, че идва голямото изпитание за човечеството. И в психологическо настъпление развиват страха в отделния човек и в човечеството като колектив — страха от смъртта.

Хуманизмът на социалистическия реализъм трябва да закрепва у народа историческия оптимизъм. Победата над страха се състои в защита на мира. Борбата за мир е висш хуманизъм. И израз на най-дълбоката негова съвременна същност.

И в заключение ние виждаме, че партийността днес е преди всичко социалистически хуманизъм. А хуманизмът е висша честност в литературата.